

АРХАІЧНІ ПРАВОВІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОВИНИ У ГЕРМАНСЬКИХ ТА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Федорова А.О.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

*У статті встановлюються джерела архаїчних правових термінів на позначення провини у германських та слов'янських мовах. На матеріалі германських, слов'янських мов виводяться семантичні моделі, за якими відбувався розвиток зазначеного поняття. Лексеми, що мають безпосередній стосунок до аналізованих правових термінів, розглядаються з позицій порівняльно-історичного мовознавства. Пропоноване дослідження ще раз на мовному матеріалі доводить взаємозв'язок таких інститутів, як право й релігія. Увага зосереджена на давніх правових термінах лексико-семантичної групи «провина», які сягають і.-є. етимонів **cei-* — «переслідувати, наступати», *(s)*ker-* — «вигинати, кривити, крутити» та прагерм. кореня **geld-* — «платити, жертвувати».*

Ключові слова: етимологія, семантика, семантична модель, індоєвропейський, провинна.

*В статье устанавливаются истоки архаических правовых терминов для обозначения вины в германских и славянских языках. На материале германских, славянских языков выводятся семантические модели, по которым шло развитие упомянутого понятия. Лексемы, имеющие непосредственное отношение к анализированным правовым терминам, рассматриваются с позиций сравнительно-исторического языкознания. Предлагаемое исследование еще раз на языковом материале подтверждает взаимосвязь таких институтов, как право и религия. Внимание сосредоточено на древних правовых терминах лексико-семантической группы «вина», которые восходят к и.-е. етимонам **cei-* — «преследовать, наступать», *(s)*ker-* — «выгибать, искривлять, крутить» и прагерм. корню **geld-* — «платить, жертвовать».*

Ключевые слова: этимология, семантика, семантическая модель, индоевропейский, вина.

*The origins of the archaic legal terms to the nomination of guilt in the Germanic and Slavonic languages are determined in the article. Semantic models, which reveal the development of the above-mentioned notion, are deduced in the article using the material of the Germanic, Slavonic languages. The lexemes, which have a direct relation towards the analyzed legal terms, are observed from the point of view of Comparative-Historical Linguistics. The suggested study (based on the linguistic material) corroborates once again the interconnection of such institutes as law and religion. Our attention is focused on ancient law terms of the lexico-semantic group "guilt" which date back to the Indo-European etymons **cei-* — "pursue, chase, follow, hunt", *(s)*ker-* — "arch, curve, bend, twist" and Proto-Germanic root **geld-* — "pay, sacrifice".*

Key words: etymology, semantics, semantic model, Indo-European, guilt.

Пропонована стаття орієнтована на вивчення термінології права (а саме — термінів на позначення провини) не тільки як факту мовної історії. Головним завданням нашої розвідки є виявлення сукупності номінацій лексем на позначення правового поняття «провина». Для більш повного аналізу досліджуваного феномена залучимо праці, пов'язані з історією, культурою, міфопоетикою індоєвропейських народів.

В'яч. Вс. Иванов та В.М. Топоров у статті «Про мову давнього слов'янського права» висловлюють погляди щодо першого порушення установленого порядку, що означає велику провину всього людства: «Не виключено, що у праслов'ян (як і в інших індоєвропейських племен) "передправовий" комплекс виник довкола основного міфу, який якраз і описує перше порушення його традицією установленого порядку, покарання того, хто переступив порядок та порушив тради-

цію, і відновлення нестачі» [4, 223]. На основі вже століттями установлених вірувань та традицій у слов'янській народній культурі сформувалася певна система «побутових» заборон і приписів, яких необхідно дотримуватися, щоб не порушити існуючого балансу; крім цієї системи існують ще дві нормативні системи — це весь корпус релігійних регламентацій життя і звичаєве право. Той, хто порушить ті чи інші заборони (писані чи неписані), візьме на себе провину, відповідно і гріх. Адже, за народними уявленнями (див., напр., статтю С.М. Толстої «Злочин і покарання у світлі міфології»), будь-яка дія, вчинок людини отримують певний відгук світу, природи, космосу, а вчинок чи дія, що порушує «норму» (тобто існуючі негласні заборони), порушує також рівновагу світу і загрожує негативними наслідками для світу та людини [6, 374]. Аналізу феноменів провини, гріха у філологічному, філософському, історичному, культурологічному аспектах при-

святили свої праці як вітчизняні, так і зарубіжні науковці [1; 2; 3; 5; 8].

Вивчення історії термінологічної семантики (провина) передбачає спостереження за значенневою еволюцією аналізованих лексем. Це стає можливим завдяки урахуванню всіх засвідчених синхронних станів семантики досліджуваних слів протягом їхньої писемної історії. Для зручності схема еволюції значення буде представлена у вигляді динамічної моделі семантики (ДМС).

1. Семантична еволюція архаїчних правових термінів на позначення провини у германських мовах

1.1. ДМС: приносити жертву → платити → бути винним; плата → провинна, гріх

Англ. **guilt** — вина, провинна, почуття провини, провинність, винуватість, гріх, юр. кáраність та похідні **guilty** — винний, винуватий, злочинний, **guiltiness** — винність, провинність, кáраність, **guiltless** — невинний, що не знає чогось, що не вміє робити чогось (< с.-англ. *gult, gilt*, < д.-англ. *gylt*), пор. ще сучасні англійські вирази: **guilt complex** — комплекс провини, **to bear guilt for smb** — приймати провину за когось, **to admit one's guilt** — визнавати свою провину, **to expiate one's guilt** — спокутувати, загладжувати свою провину, **to establish smb.'s guilt** — встановити чию-небудь винуватість та **guilt-ridden** псих. — що страждає від усвідомлення своєї вини [25, II, 504; 27, 163; 29, I, 686; 30, 95; 35, 1350]. Цікаво, що англійська лексема **guilt** у словнику "Chambers's Etymological Dictionary of the English Language" (CEDEL) [24, 218] має тільки юридичні значення, тоді як в інших сучасних тлумачних та етимологічних словниках фіксується ще й релігійне, а саме — «гріх».

Для глибшого розуміння витоків формування зазначеної аналізованої лексеми **guilt** звернімося до д.-англ. **gylt** (*gilt, gelt, gielt*) (вина, провинна, провинність, злочин, гріх, порушення, провинна, правопорушення, образа, помилка, хиба, неправомірність, борг, заборгованість, штраф, пеня, втрата (прав, майна, посади), позбавлення (прав, майна, посади), конфіскація), від якого походить суч. англ. **guilt**, пор. ще похідні **gyltan** (скоїти злочин (провину) або гріх, бути винним у чомусь), **gyltend** (дебітор, боржник, злочинець, правопорушник), **gyltig** (винний, винуватий, зобов'язаний, зв'язаний зобов'язанням, змушений; неодмінний), **gylting** (що грішить; гріх, провинна, помилка), **gyltlic** (грішний, гріховний, нечестивий, злочинний, огидний). Також пор. це слово ще у контексті *Man geütlagode Ælfgar būtan Ælcan gylte* (Елфгар був оголошений поза законом без доведення винуватості) [21, 494; 33, 330–331].

Е. Кляйн говорить про те, що невідомо, звідки походить англ. **guilt** (< с.-англ. *gult, gilt*, < д.-англ. *gylt*). Е. Партрідж зауважує, що д.-англ. **gylt** має незрозуміле походження, але разом з тим стверджує, що ця лексема споріднена з д.-англ. **scyld**, д.-сканд. **skuld** (гріх, вина, провинна), дат. **skyld** (борг, вина, проступок) і, можливо, з д.-в.-н. **sculd**, с.-в.-н. **schult, schulde**, нім. **Schuld** (вина, провинна, борг, зобов'язання). У словнику CEDEL знаходимо, що англ. **guilt** етимологічно тотожне нім. **Gült, Gülte** (застава земельного наділу, дохід із земельної ділянки, натуральна чи грошова повинність, оброк, борг, іпотечний борг), дат. **giæld, gjæld** (борг), д.-сканд. **gialld** (плата, компенсація, борг) [23, 1183–1184; 24, 218; 29, I, 686; 30, 827; 32, 107; 34, 345; 35, 1350; 39, 323].

В.В. Левицький наводить гніздо слів, серед яких норв., дат. **gild** (борг), д.-англ. **un-gylde** (неоплачений), нім. **gültig** (законний), с.-в.-н. **gülte** (оброк, платіж, борг) (герм. ***geldja-/guldja-**), що пов'язані з інтерпретаційною базисною морфемою (герм. ***geld-** — платити, жертвувати). У цій же словниковій статті автор в першу чергу наводить д.-англ. лексему **giældan** (платити) і зауважує, що значення «платити» розвинулося на основі значення «жертвувати < приносити жертву», що в свою чергу може виникати або на основі поняття «різати», або на базі значення «палити, горіти» [13, 209–210]. Наведені лексеми (нім. **gültig**, с.-в.-н. **gülte**), безперечно, позначають юридичні поняття і мають пряме відношення до англ. **guilt**, що також знаходить своє підтвердження у словнику CEDEL, де зазначається, що англ. **guilt** етимологічно тотожне нім. **Gült**.

Е. Уіклі коментує, що NED (New English Dictionary, 1884) заперечує зв'язок д.-англ. лексеми **gylt** з д.-англ. **giældan**. Проте сам автор зауважує, що нім. **Schuld** одночасно має такі значення, як «вина, провинна» і «борг» [40, 674]. Тобто автор вважає цілком імовірним те, що д.-англ. лексема **gylt** належить до того ж гнізда слів, що й д.-англ. **giældan**, а отже, підтверджує думку В.В. Левицького (див. вище).

Наведемо розширено матеріал германських мов, який належить до аналізованого гнізда слів. Так, д.-сканд. **gjald** — плата, компенсація, штраф, покарання, стягнення, податок [38, 169];

д.-ісл. **gildi** (*gjalda*) — плата (за щось), податок, обов'язок платити податок, відшкодування, компенсація, покарання, розплата (за гріхи, злочиння), ціна; а також банкет, урочистий обід; гільдія, цех; часто вживається у складних словах **skatt-gildi** — податок, збір, плата за рахунком (пряме і перен. значення), **skulda-gildi** — плата боргів, ~ д.-англ. **weregild** [18, 237; 28, 199–200];

суч. норв. **gjeld** I — борг, **stå i gjeld** — бути у боргу по відношенню до когось, бути зобов'язаним комусь, **gjeldbundet** — зв'язаний боргами, **gjeldfri** — вільний від боргів, **gjelde** I — мати силу, діяти

(про закон) та ін. i *gjælde* II заст. — платити, виплачувати [11, I, 307];

дат. *gæld* (в інших словниках зустрічається інше написання (див. вище) — борг, *gældbetyngt* — обтяжений боргами, *den gældende lov* — чинний закон, *gældsafvikling* — ліквідація заборгованості [10, 248–249].

Розглянемо також д.-англ. лексему *scyld*, що має такі значення у словнику Дж. Босворта та Т.Н. Толлера: провина, вина, усвідомлення провини, гріх, злочин, помилка, проступок, порушення, борг, боргове зобов'язання, збори, податки; *scyldan* — обвинувачувати, звинувачувати, ставити за провину, приписувати (провину), записувати в борг; *scyld-full* — винний, винуватий, грішний, нечестивий, злочинний; *scyld-hæta* — той, хто вимагає борг, бейліф, судовий пристав, судовий виконавець; *scyld-hete* — ворог, супротивник; *scyldig* — винний, винуватий, злочинний, грішний, гріховний [21, 846–847].

Етимологічно тотожною лексемою д.-англ. *scyld* є суч. норв. *skyld* (борг, рідк. податок, гріх, проступок, провина) та ціла низка похідних: *skyldbevisst* (що визнає свою провину), *skyldbrev* (боргове зобов'язання, розписка), *skyld* (бути винним комусь, мати зобов'язання), *skyldfri* (невинуватий, що не має боргів), *skyldfølesle* (почуття провини), *skyldid* (винний комусь, зобов'язаний, винуватий) та ін. [11, II, 202–203]; дат. *skyld* (борг, вина, проступок), *skyldbevidst* (винуватий), *skyld* 2 (бути винним комусь), *skyldig* (винуватий, зобов'язаний), *skyldner* (боржник), *være skyld i ngt* (бути винним у чомусь) та ін. [10, 202–203; 20, 373–374; 37, 176].

Поняття «провина», безперечно, містить в собі як релігійний, так і юридичний складники, що прослідковується у семантичній моделі *приносити жертву* → *платити* → *бути винним*; *плата* → *провина, гріх*.

2. Семантична еволюція архаїчних правових термінів на позначення провини у слов'янських мовах

2.1. ДМС: *переслідувати, наступати* → *винити*; *переслідування* → *вина, провина*

Д.-рус. *вина* — причина, підвалини, засади; вина, провина, проступок, гріх: «слышавъ же о братѣ яко въ тѣмъници есть вины не вѣдяще» (Патерик. Син., XI–XII вв.). У давньоруських текстах знаходимо давні формули (див. нижче), які перегукуються з уже виведеними нами, що сягають індоевропейської доби [9]. Крім попередніх значень, д.-рус. лексема *вина* має ще такі: осуд, огуда; покарання, відомщення, помста, право суду; *въ винѣ воленъ* — що має право діяти певним чином з власної волі, в праві осудити, покарати. Сюди ж належить д.-рус. *винити* — звинувачу-

вати, визнавати винним, судити, осуджувати, карати; *Царь Махмет выдал имъ (судьям) книги судебныя, по чему имъ винити и правити* (XVII ст.), *винитися* — зізнаватися, *винность* — винуватість; *винный* — прикм. до вина; *винование* — вина, провинність; *виновати* — те ж, що *винити*, *виновновати* — звинувачувати [16, 179–184].

У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» Л.Л. Гумецької лексема *вина* має такі значення: 1) (проступок) вина, провина; 2) грошовий штраф, тут же зустрічаємо *вина головнал* — пеня за вбивство; 3) судова справа; 4) оплата за суд; 5) (загроза) кара, покарання; 6) позичені гроші, борг; 7) (зобов'язання) повинність; 8) (основа для вчинку) причина [17, I, 173–174].

Поряд з д.-рус. та ст.-укр. лексемами стоять укр. *винá* (вина, провина, борг), *виновáтель* (обвинувач), *виновáцтво* (винність), *винувáтість*, *повинність*, *провинність* та однокореневі дієслова *винити*, *винуватити*, *звинувачувати*, *провинувáтитися* (провинитися), в.-луж., н.-луж., пол. *wina* (вина, провина), *wipny* (винуватий), рос. *вина* (вина, провина; причина, підвалини, засади), болг. *винá*, чес., слц. *vina*, псл. *vina* ~ лит. *vaina* (помилка), лтс. *vaĩna* (провина), *atvainòt* (вибачити), прус. *entwinūt* (вибачити; виправдати), можливо, також лат. *vindex* (месник, тобто той, хто назначає пеню), *venor* (полюю), д.-інд. *vēti* (переслідує, мчить, рветься), *váyati* (направляється, прямує (куди́сь)) (< i.-e. **uei-* — «переслідувати, наступати») [12, I, 376–377; 15, I, 84; 19, I, 316; 22, 622; 36, 1123–1124].

На основі проаналізованого матеріалу нам вдалося виокремити формули з давньою лексемою *вина*, що мають різне значення:

1) звинувачувати когось у чомусь, звалювати вину на когось, покласти провину на когось: ст.-укр. *вину ставляти* (И такъ <...> онъ на вашу милость сию вину ставляетъ, рекучы што онъ не радъ бы былъ тому, што межѣ вашою милостью зъ великимъ княземъ московскимъ такого дело сталоса (1499 р.) [17, I, 174]); д.-рус. *въ вину ставити, поставити* (Только того мы, християнский государ, въ вину вамъ, бояромъ нашимъ и служилымъ людемъ, не поставимъ, для того что есте учинили невѣдомостью (Ин. Сказ., XVII ст.); д.-рус. *уложити оу вину* («...што же оуложать его оу вину [...]» (1349 р.); д.-рус. *виннымъ творити* (И во всѣмъ творя себѣ винна ко обители его ... душу свою злѣ изверже (XVII ст.); ст.-укр. *виноу дати* (Тогди имає(м) звати до на(с) наше(г) млого ђцѣ и пріателѣ, пана мужила, и оучинити ему прав(д)у бжїу на ти(х) оуси(х), кому иму(т) они вину дати, яко(ж) на листо(х) глеитовны(х) стои(т) (1457 р.) [17, I, 174]); д.-рус. *возложити, положить на кого-либо вину* — покласти провину на когось (Таче возлагаху клеветныя ты вины на Феофила (XVI ст.);

2) залишитися винуватим через когось, мати на сумлінні вину чийось: ст.-укр. **зостати оу винѣ** (Вельможный Стефанъ <...> воевода землѣ молдавскои пришоу за саку доброи памати ие хотачи зостати оу винѣ оца свого прере(ч)ного Александра воеводи просилѣ на(с) а быхомъ ему о(т)пустили (1433 р.) [17, I, 407]); ст.-укр. **изостати винѣ (оу винѣ)** (А не стане(т) ли виноватыи къ правжа пово(д) станет алюбо слжгж пошлетъ тогды виноватыи изостане(т) винѣ двема воли (XV ст.) [17, I, 407]). При цьому слід зауважити, що ст.-укр. лексема **зостати, зостать, изостати** має значення *залишитися (при комусь, на чомусь), дістатися у власність, стати* (у знач. допоміжного дієслова) [17, I, 407];

3) бути покараним штрафом: ст.-укр. **остати оу виноу** (Дае(м) видає твоєї мл(с)ти, аже ошаша ваши людне, на има щуль якобъ и цирбы(с) оу виноу прѣ(д) соу(д)ци брѣла(д)ски (1434 р.) [17, II, 97]).

2.2. ДМС: вигин → вина, провина; кривий, викривлений → винний, винуватий; викривляти, гнути → звинувачувати; кривити → несправедливо звинувачувати = (обманювати, ошукувати) → звинувачувати

Терміни цього кореня є вживаними у південнослов'янських правових текстах, пор. псл. ***krivъ(jb)**, ст.-сл. **кривъ** (кривий, неправильний), ст.-укр. **кривъ** (винний) (пор. вираз **криво оучинити** — «порушити діючий договір, обманути»), ст.-білор. **кривыи** (кривий, винний, неправильний), ст.-пол. **krzywy** (несправедливий, винуватий, винний, обвинувачений), словен. **krîv** (кривий, винуватий, винний) (пор. **kriva prisega** — «порушення (зламання) присяги»), серб., хорв. **крив** (лівий, кривий, винуватий, винний) (ідея співвідношення значень «лівий» і «винуватий, винний» є безсумнівною), болг. **крив** (кривий, винний, неправильний), діал. **криф** (винний), макед. **крив** (кривий, винний) [14, Вип. 12, 171–172; 17, I, 514].

Псл. лексема ***krivъ(jb)** дала розгалужену систему похідних, яка представлена чес. **křivati** (викривляти, гнути), болг. **кривее ми** (мені робиться неприємно, тяжко), болг. **крівница** (вина, провина, злодіяння), макед. **кривица** (вина, провина), сербо-хорв. **крівница, кривіца** (вина,

провина, проступок, злочин, кривда, несправедливість), словен. **krivica** (щось криве, рахіт, несправедливість, кривда), ц.-слов. **кривина** (зло, підлість, несправедливість), болг. **кривина** (кривда, кривизна), діал. **кривина** (неправда), **кривіна** (вина, провина), макед. **кривина** (поворот, вигин, згин, несправедливість, кривда, вина, провина), макед. **криви** (вигинати, викривляти, винити, звинувачувати), д.-рус. **кривляти** (чинити всупереч справедливості), рос. діал. **крівіть** (викривляти, порушувати обіцянку, брехати), укр. **кривіти** (чинити несправедливо), рос. **кривогляд** (у кого погляд, поняття викривлені), серб., хорв. **крівѡст** (викривлення, помилка, несправедливість); сюди ж чес. **křivosoud** (неправедний суд, несправедливий вирок), пол. рідк. **krzywosąd** (неправедний суд), пор. також прикм. рос. діал. **кривосудный** (несправедливий в рішеннях і вироках (про суддю)), укр. **кривосудця** (неправедний суддя) (саме ці лексеми відтворюють таку юридичну формулу — ***krivo sđiti**), (< псл. ***krivъ** — кривий, вигнутий, викривлений, покалічений, кульгавий, несправедливий, поганий, лівий, винний, < і.-е. ***(s)ker-** — вигинати, кривити, крутити) [14, Вип. 12, 162–168, 171–173; 4, 235–236].

Зв'язок релігії та права є очевидним і синкретично неподільним, якщо розглядати поняття «вина, провина» не тільки у юридичному контексті. У біблійному контексті «милосердя, доброта» протиставлені «кривому» (кривим шляхам), тобто злу, що може походити від людей [6, 366].

Необхідно згадати індоевропейський фон для слов'ян. ***krivъ**. Тож зауважимо, що слов'ян. ***krivъ** етимологічно тотожне лит. **kreivas** — кривий, косий, лит. **kaĩras** — лівий [26, I, 203]. Слов'ян. ***krivъ** без сумніву є і.-е. спадком, архаїзмом, що збереглося в розгалуженій системі слов'янських похідних і сягає і.-е. ***kṛuo-s**.

У цій статті описано лише декілька семантичних зрушень, які призвели до утворення правових термінів на позначення поняття «провина». Перспективу такого роду досліджень ми бачимо у віднайденні (й теоретичному обґрунтуванні з огляду на свідчення лінгвістичної типології) інших ключових семантичних моделей, які супроводжували формування слів цієї лексико-семантичної групи у германських, слов'янських та іранських мовах від часів індоевропейського діалектного стану до періодів ранньої й пізньої історії окремих індоевропейських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белик И.А. Чувство вины в связи с особенностями развития личности [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / И.А. Белик ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. — СПб., 2006. — 209 с.
2. Бушакова М.Н. Лексико-семантические и православно-культурные параметры концепта «Грех» в русском языке [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М.Н. Бушакова ; Кубанский гос. ун-т. — Краснодар, 2010. — 204 с.
3. Дженкова Е.А. Концепты «стыд» и «вина» в русской и немецкой лингвокультурах [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Е.А. Дженкова ; Волгоградский гос. пед. ун-т. — Волгоград, 2005. — 237 с.
4. Иванов Вяч. Вс. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) / Вяч. Вс. Иванов, В.Н. Топоров // Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов (Загреб—Любляна, сентябрь 1978 г.). — М. : Наука, 1978. — С. 221–240.
5. Козина Н.О. Лингвокультурологический анализ русского концепта «грех» : На материале лексических, фразеологических и паремических единиц [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Н.О. Козина ; Нижегородский гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. — Иваново, 2003. — 144 с.
6. Логический анализ языка: Языки этики / отв. ред.: Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко, Н.К. Рябцева. — М. : Языки русской культуры, 2000. — 448 с.
7. Лубська М.В. Мусульманське право як філософсько-релігійнознавчий феномен [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.11 / М.В. Лубська ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. — 35 с.
8. Софіна Л.В. Індивідуально-психологічні відмінності переживання почуття провини [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Л.В. Софіна ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. — 19 с.
9. Федорова А.О. Правовий мікротекст / А.О. Федорова // Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. — Вип. 137. — С. 149–154.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Большой датско-русский словарь / Н.И. Крымова, А.Я. Эмзина, А.С. Новакович. — М. : Живой язык, 2000. — 896 с.
11. Большой норвежско-русский словарь : в 2 т. Свыше 200 000 слов и сочетаний / В.Д. Аракин. — М. : Живой язык, 2000. — Т. I–II.
12. Етимологічний словник української мови / [за ред. О.С. Мельничука]. — К. : Наук. думка, 1982–2012. — Т. I–VI.
13. Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. — Винница : Нова Книга, 2010. — Т. I. — 616 с.
14. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева]. — М. : Наука, 1974–2013. — Вып. 1–38.
15. Преображенский А. Этимологический словарь русского языка / А. Преображенский. — М. : Типогр. Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914. — Т. I–II.
16. Словарь русского языка XI–XVII вв. / [гл. ред. В.Б. Крысько]. — М. : Наука, 1975. — Вып. 2. — 319 с.
17. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / [за ред. Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького]. — К. : Наукова думка, 1977–1978. — Т. I–II.
18. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык / М.И. Стеблин-Каменский. — Изд. 2-е, испр. — М. : Едиториал УРСС, 2002. — 288 с.
19. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева]. — М. : Прогресс, 1986–1987. — Т. 1–4.
20. Bostrup L. Dansk-Russisk Ordbog / L. Bostrup, A. Uskov, S. Vvedenskaja, T.H. Larsen. — Vanløse, Danmark : Forlaget Bostrup, 2008. — 515 s.
21. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary Based on the Manuscript Collections of the Late Joseph Bosworth / J. Bosworth // [supplement by T. Northcote Toller]. — London, Oxford : at the Clarendon Press, Oxford University Press, 1955. — 1302 p.
22. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. — Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. — 806 s.
23. Buck C.D. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas / C.D. Buck. — Chicago, London : The University of Chicago Press, 1949. — 1515 p.

24. Chambers's Etymological Dictionary of the English Language / W. & R. Chambers ; [edited by J. Donald]. — London & Edinburgh : Printed by W. & R. Chambers, 1872. — 592 p.
25. English-Ukrainian Dictionary / M.I. Balla — Kyiv : Osvita Publishing House, 1996. — Volume I–II.
26. Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbusch / E. Fraenkel. — Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962. — Bd I–II.
27. Hall Clark J.R. A Concise Anglo-Saxon Dictionary / [with a supplement by Herbert D. Meritt]. — Toronto, Buffalo, London : Published by University of Toronto Press, 1960. — 432 p.
28. An Icelandic-English Dictionary Based on the MS. Collections of the Late Richard Cleasby / [by Gudbrand Vigfusson, M. A.]. — London, Oxford : Clarendon Press, 1874. — 780 p.
29. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture / E. Klein. — Amsterdam, London, New York : Elsevier Publishing Company, 1966–1967. — Volume I–II.
30. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / [bearbeitet von E. Seebold]. — Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. — 1023 S.
31. Kluge F. English Etymology. A Select Glossary Serving as an Introduction to the History of the English Language / F. Kluge, F. Lutz. — Boston : D.C. Heath & Co., Publishers, 1898 (Published by Forgotten Books, 2013). — 234 p.
32. Mayhew A.L. A Concise Dictionary of Middle English from A. D. 1150 to 1580 / A.L. Mayhew, Walter W. Skeat. — Oxford : At the Clarendon Press, 1888. — 272 p.
33. Mätzner E. Altenglische Sprachproben. Nebst einem Wörterbuche / E. Mätzner. — Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1885. — Bd. II, Abtheilung II. — 558 S.
34. Orel V. A Handbook of Germanic Etymology / V. Orel. — Leiden ; Boston : Brill, 2003. — 683 p.
35. Partridge E. Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English / E. Partridge. — London ; New York : the Taylor & Francis e-Library, 2006. — 4218 p.
36. Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. — Bern und München : Francke Verlag, 1959. — Bd. I–III. — 1183 S.
37. Vangmark H. Dansk-Russisk Ordbog / H. Vangmark. — Grafisk : Grafisk Forlag, 1979. — 237 s.
38. Vries de J. Altnordisches Etymologisches Wörterbuch / J. de Vries. — Leiden : E.J. Brill, 1977. — 689 S.
39. Wedgwood H. A Dictionary of English Etymology / H. Wedgwood. — London : Trübner & CO., 8 & 60, Paternoster Row., 1872. — 744 p.
40. Weekley E. An Etymological Dictionary of Modern English / E. Weekley. — London : John Murray, Albemarle Street, W., 1921. — 1660 p.